

Катерина Попович

*мистецтвознавець, старший лаборант
кафедри графічних мистецтв НАОМА*

Літографія у творчості київських художників-графіків 1960-х років

Анотація. Стаття присвячена творчості київських художників-графіків 1960-х років, які працювали в літографській техніці. Розглянута тематика їхніх естампів та подано характеристику образно-стилістичних та технологічних особливостей графічних творів.

Ключові слова: літографія, асфальт, естамп, плоский друк.

Постановка проблеми. Автор вважає за необхідне зауважити, що в дослідженнях, присвячених творчим доробкам українських художників-графіків 60-х років ХХ ст. недостатньо уваги приділено естампам, виконаним в літографській техніці та вивченню їхніх особливостей в образно-художньому та технологічному аспектах.

Також проблемою сьогодення є повноцінне забезпечення технологічного процесу створення літографії через зняття з виробництва складових, необхідних для підготовки і друку естампів з літографської форми. До того ж помітне зниження інтересу до виконання літографій майстрами сучасності.

Актуальність дослідження діяльності київської школи літографії зумовлена тим, що в науковій літературі мало комплексних монографічних досліджень, які б вивчали саме цю тему в повному обсязі. На сьогодні залишається чимало «білих плям» у висвітленні творчості київських художників-графіків 1960-х років, які

працювали в техніці літографії, а, отже, необхідні всебічне вивчення та ґрунтовний аналіз їхніх робіт.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Матеріали дослідження відповідають тематиці наукової роботи кафедри графічних мистецтв НАОМА.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед останніх загальних праць найґрунтовніше українська графіка представлена у п'ятому томі «Історії українського мистецтва» (2006) за редакцією Г. Скрипник [5]. Так, у главі «Мистецтво другої половини 1950-х — 1980-х років» висвітлені основні етапи розвитку та здобутки українського образотворчого мистецтва, зокрема у статті «Графіка» О. Авраменко окреслено загальний стан української графіки, що охоплює 1950–1980 рр.; детальніше книжкова графіка II половини ХХ ст. досліджена в статті «Книжкова графіка» О. Ламонової.

Українському графічному мистецтву ХХ ст. присвячено кілька

фундаментальних монографій О. Лагутенко, серед них: «GRAPHIEN ГРАФІКИ. Нариси з історії української графіки ХХ століття» (2007) [6], «Українська графіка ХХ ст.» (2011) [7].

Варто сказати, що на даний час відомі також альбоми, в яких досить повно подані творчі доробки художників-графіків, виконані в техніці літографії, серед них — альбоми «Народний художник України Микола Попов» (2004) [9, 10] та «Надія Лопухова» (1981) [8].

Новизна дослідження та зазначення нерозглянутих раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У пропонованому дослідженні вперше розглянуто наявний матеріал про мистецтво літографії у творчості київських художників-графіків 60-х років ХХ ст.; відтворено цілісну картину розвитку техніки плоского друку в київському мистецькому середовищі та визначено коло митців-графіків Києва, які працювали в галузях станкової графіки та книжкової ілюстрації у літографській техніці; визначено тематику та жанровий діапазон графічних творів і розділи книжкової ілюстрації, які обрали київські літографи у досліджуваній часовий проміжок; виявлені художні ознаки, засоби виразності та технологічні особливості літографії у творчості київських художників-графіків 1960-х років. Літографське мистецтво розглянуто автором статті як окремий вид друкованої графіки, а також приділена увага його особливостям.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок. Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі

при підготовці художників-графіків та інших фахівців споріднених спеціальностей, а також для розробки методичних посібників в галузі графіки та підвищення інтересу до літографського мистецтва й залучення студентів до вивчення творчої спадщини українських графіків.

Постановка завдання. Мета статті — дослідження діяльності київської школи літографії у 1960-ті роки, визначення кола київських мистців, які працювали в літографській техніці та аналіз їхнього творчого доробку на основі публікацій, архівних матеріалів, загальних праць про українське графічне мистецтво, каталогів художніх виставок та монографій про окремих майстрів-літографів Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Техніка літографії, яка виникла не так давно, як ксилографія чи офорт, з'явилась на теренах України в 20-х роках ХІХ ст. Літографія — одна з друкованих технік, що здебільшого ґрунтується на тональному рисунку; її використовують художники-графіки для втілення творчого задуму в художніх роботах; вона дає можливість зробити тираж та мати необхідну кількість відбитків для експонування на виставках, в музеях; приваблює нескладною технологією виконання. Варто звернути увагу, що існують різновиди плоского друку з використанням літографського олівця, туші, асфальту та ін., які мають свої особливості [11, 12].

Літографія київських художників-графіків 1960-х років — це цікаве самобутнє явище національного графічного мистецтва, для якого характерні експерименти та пошуки нових

прийомів і шляхів вираження своїх думок. Хоча їхня творчість припадає на пік розвитку радянського образотворчого мистецтва, основним методом якого був соціалістичний реалізм з його строгим ідейним спрямуванням, та на період так званої «хрущовської відлиги» — час боротьби з проявами «чужого та буржуазного мистецтва» й формалізму.

Коли в післявоєнний час (1945–1960) відновлюється робота навчальних закладів по всій Україні, свою роботу продовжує й Київський державний художній інститут. Зокрема, з 1961 року майстерню книжкової графіки на факультеті графічних мистецтв (після смерті професора І. М. Плещинського) очолив професор В. І. Касіян. Він досконало володів графічними техніками та навчав цьому студентів інституту.

Частина вихованців КДХІ, за своївши техніку плоского друку, для виконання дипломних робіт обирають літографію як для станкових робіт, так і для оформлення книг та ілюстрацій. Так, в 1960 році студент Рафаель Масаутов під керівництвом І. М. Плещинського виконав дипломну роботу — оформлення та ілюстрації до поеми А. Блока «Дванадцять». У майстерні станкової графіки професора О. С. Пашенка студенти працюють над темами революційних подій, громадянської війни, соціалістичної розбудови. Серед них варто назвати Михайла Туровського, котрий створює серію літографій «Напередодні революції» («Агітатор», «Катастрофа», «Реквієм», «Солдати революції», 1960), Юлія Шейніса — цикл кольорових літографій «Метал»

(«Бессемерівська сталь», «Прокат», «Сталь іде», «Чавун», 1961), Михайла Андрійчука — серія «Доярки» («За досвідом», «Улюблениця», «Гаряча пора», «Додому», 1962), Олександра Шоломія — серія «Рибалки» (1962) з чотирьох літографій, Віктора Вандаловського — серія з п'яти аркушів про героя революції Артема («В тюрмі», «Першотравневий мітинг в тюрмі», «1917», «За владу Рад», «Відновлення Донбасу», робота виконана в техніці асфальт, 1963).

В 1963 році пішов з життя О. С. Пашенко, який завідував кафедрою графічних мистецтв; після нього керівником майстерні станкової графіки стає доцент І. М. Селіванов (його учень), який зробив вагомий внесок у підготовку фахівців графічного мистецтва. Упродовж 1960-х років студенти майстерні виконують та захищають дипломні роботи, присвячені життю видатних і пересічних українців, продовжуючи розвивати «теми соціалістичного реалізму», як того вимагав час. Від своїх вихованців педагог вимагав правдивості, достовірності, реалістичного підходу до висвітлення історичних подій та створення жанрових творів. Так, студент Олександр Калачиков виконав цикл літографій «Сторінки з життя великого Кобзаря» («Дитинство», «В Петербурзі», «В земляків», «Солдатчина», 1964), а Віталій Губенко обрав тему диплому «Григорій Сковорода», яка складалася з 4 естампів («Мандрівний філософ», «Всякому городу нрав і права», «Селянський спокій», «Світ ловив, але не спіймав», 1969). Аркуші дипломників, присвячені радянським людям, знайомлять

нас з буднями жителів села, моряків... Ігор Мацейчук виконав серію літографій «Колгоспне село» («Доярки», «Збір яблук», «Кукурудзу на насіння», «Останній сніг. (Обжинки)», 1964), цікавою є дипломна робота Івана Кирилова «Моряки-підводники» (1967). До історичної тематики звертаються Михайло Морісов (дипломна робота «Олександр Пархоменко», аркуші «На прийомі у Леніна», «В поході», «В розвідці», «На Луганськ», 1965) та Олександр Скиба (цикл літографій «Г. І. Петровський», 1969).

У майстерні книжкової графіки студенти для дипломних робіт обирали оформлення та ілюстрування літературних творів українських і російських класиків, а також сучасних авторів. Для художника-ілюстратора важливо розкрити зміст літературного твору, виспатися в його канву та дотриматися стилістики. Алла Шоломій виконала оформлення та ілюстрації до оповідання А. Гайдара «Голуба чашка» (1964), Володимир Селівестров взявся за оформлення та ілюстрування твору М. Шолохова «Доля людини» (1965), використавши техніку літографія-тиснення. Євген Гончаренко виконав низку ілюстрацій та оформив твір С. Скляренка «Карпати» (1961), Ігор Ященко працював над оформленням та ілюструванням твору М. Куліша «97» (1969). Микола Компанець, будучи студентом, створив ілюстрації до драматургічного твору Михайла Старицького «За двома зайцями» (1964), Василь Авраменко спробував сказати своє слово і віднайти нові та оригінальні вирішення для низки ілюстрацій до «Гайдамаків» Тараса Шевченка

(1962). Валентина Ульянова в техніці літографія-асфальт виконала ілюстрації та оформила твір О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...» (1965).

Дипломна робота є підсумком навчання в інституті, яка засвідчує рівень майстерності та опанування студентом художніх технік, творчу зрілість і готовність до самостійної мистецької діяльності. Найкращі дипломні роботи випускників художніх навчальних закладів України експонувались на виставках, організованих Спілкою художників УРСР та Міністерством культури УРСР. Так, на виставці дипломних творів, ескізів, етюдів та кращих робіт студентів КДХІ, яка з успіхом пройшла в республіканському виставковому павільйоні 1965 року, в розділі графіки були представлені дипломні роботи, виконані в техніці літографії. Також були виставлені ескізи та етюди до дипломів, як частина процесу роботи над підсумковою творчою роботою. Серед учасників виставки варто назвати: Олександра Калачикова (серія станкових композицій «Сторінки з життя великого Кобзаря»), Михайла Марісова (серія літографій «Олександр Пархоменко»), Володимира Селівестрова (оформлення та ілюстрації до твору М. Шолохова «Доля людини»), Валентину Ульянову (оформлення та ілюстрації в техніці літографія-асфальт до твору О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...»), а також Миколу Компанця (ілюстрації та оформлення комедії Михайла Старицького «За двома зайцями»).

У праці «Мовою графіки» Леоніда Владича подано рецензії найцікаві-

Іл. 1. М. Компанець.
Фронтиспіс до твору М. Старицького
«За двома зайцями», літографія, 1964

ших дипломних робіт досліджуваного періоду, авторам яких притаманне оригінальне творче бачення, цікаве композиційне вирішення та розмаїтість зображальних засобів [4]. Автор відзначив талановитих молодих художників книги, передбачивши їхню подальшу долю. Більшість з них сягнула вершин слави та увійшла до історії графічного мистецтва України. Зокрема назвемо дипломантів Миколу Компанця, Василя Авраменка та Валентину Ульянову, твори яких були виконані в техніці літографії.

Для ілюстрацій та оформлення Миколою Компанцем драматургічного твору Михайла Старицького «За двома зайцями» характерна тонка та вишукана манера. Висміювання героїв комедії з певним перебільшенням та театральністю, гостра сатира в

графічних роботах сприяють кращому розкриттю змісту твору. Художник дослідив життя та побут киян, вникнув в особливості культури міщан, які прагнули вибитись у вищі кола, й використав цей матеріал, щоб повніше та переконливіше передати тогочасну атмосферу (іл.1). Книгу з його ілюстраціями було видано в 1967 році видавництвом «Дніпро».

Молодий художник Василь Авраменко сміливо трактує зміст Шевченкових «Гайдамаків», розкриваючи їхні героїчні та мужні образи, охоплює в своїх ілюстраціях історичні події, які відбувалися в Україні у другій половині XVIII ст. Монументальність, масштабність, узагальнене зображення героїв, контурна обробка форм — це риси графічних творів мистця. Він, використавши чорний та червоний кольори, підкреслив емоційну напруженість літературного твору.

Валентина Ульянова для дипломної роботи обирає ілюстрування та оформлення повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала...», де виявила своє захоплення фольклором та звичаями гуцулів. Як зауважує мистецтвознавець Леонід Владич: «Не можна, [...] ілюструвати повість Кобилянської, не закохавшись в неї, не відчувши та не усвідомивши всієї її своєрідності, химерного переплетіння в ній казкового, фантастичного з земним, умовного з реальним» [4, с. 120]. І В. Ульянова знайшла цю міру поєднання реального та умовного.

Переїнявши духом романтики, яким сповнений твір О. Кобилянської, занурившись у незбагнений світ героїв твору, художниця передала його в аркушах ілюстрацій та

розробила суперобкладинку, оправу, форзац, титульний розворот, орнаментальні та пейзажну кінцівки з використанням народних орнаментів. Молода мисткиня komponує ілюстрації в прямокутні форми із округлими краями, таким чином щільніше групуючи героїв, що надає своєрідної інтимності сценам твору. Рухи людей плавні, ритмічні, збалансовані, композиції наповнені предметами побуту, деталями, які гармонійно доповнюють кожен графічний твір (іл. 2).

Чималий вплив на становлення тодішніх молодих українських художників, що працювали в галузі графіки, мало знайомство з творчістю провідних українських та російських художників — Василя Касіяна, Михайла Деревуса, Євгенія Кібрика та ін., котрі відкривали нові можливості графічних технік; прибалтійських митців — Алдони Скірутіте та ін., які знаходили цікаві композиційні вирішення, послуговуючись мовою графіки, що вирізнялися національною самобутністю та відходом від шаблонного радянського мистецтва; графіків Польщі, Німеччини, Болгарії, Америки — Кете Кольвіц, Рокуела Кента та ін. та роботами мексиканських художників (Майстерні народної графіки Мексики) — Хосе Гаудалупе, Пабло О'Хигінса, Селії Кальдерон та ін., які також працювали у техніці літографії [2]. Головна ідея їхніх художніх творів — це боротьба з поневоленням, за незалежність країни та розвиток демократичних принципів. Роботи згаданих графіків експресивні, узагальнені, динамічні. «...Ця інформація зумовлювала орієнтацію на кращі досягнення і стимулювала

Іл. 2. В. Ульянова. Ілюстрація до твору О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала»..., літографія-асфальт, 1965 р.

тенденцію зростання як рівня майстерності, так і пієтет до висвітлення національної тематики, а саме ці риси були притаманні вищенаведеним школам і напрямам Заходу того часу» [3, с. 6]. Саме на такому підґрунті формувалася київська школа графіки, активно розробляючи власні стилістичні особливості, працюючи над пошуком форми та змісту з рисами національної ідентифікації.

У 60-ті роки ХХ ст. чимало київських художників-графіків звертаються до техніки літографії, використовуючи характерні для неї способи зображення, засоби виразності, та вивчаючи її особливості. Вони стають активними учасниками регулярних тематичних Республіканських художніх виставок. На виставках «Радянська Україна» (1960), Республіканських художніх виставках (1961, 1963), прославляється людина-трудівник, яка стає головним героєм багатьох художніх творів,

важливість її праці підкреслюється з особливим пафосом та розмахом. У творах художників, які чітко дотримувались догматів та приписів методів соціалістичного реалізму спостерігається штучність створених ситуацій, де бажане видавалось за дійсне, з певним перебільшенням та ідеалізацією суспільних процесів.

Серед графічних робіт на виставці «Радянська Україна» були представлені літографії київських художників, створені в результаті творчих відряджень країною. Мистці Борис Гінзбург, Василь Калуга, Володимир Новиковський в 1960 році виконали серії робіт «На українських новобудовах семирічки», до яких увійшли індустріальні пейзажі із зображенням будівництва Кременчуцької ГЕС, гірничо-рудного комбінату, сторінки з життя будівельників, бетонярів, монтажників. Володимир Болдирев в аркушах серії «Новий будинок» (1960) показує радість людей, які отримали власне нове житло. В кольорових літографіях Євгена Гапона з серії «На будівництві міжрайонної Краснокутурської ГЕС» (1960) та Івана Крупського з серії «Дніпродзержинськ» (1960) показано етапи будівництва важливих промислових об'єктів. Ліберт Фейгін представив на виставку аркуші кольорових літографій із серії «Піонери» (1960), а Борис Шац виконав портрет будівельниці О. Москаленко.

На Республіканській художній виставці в 1961 році художники продемонстрували свої творчі досягнення, в яких прославляли самовіддану працю радянської людини, висвітлювали історичні події, показували

процес відбудови народного господарства та активного будівництва нових об'єктів. Художники-графіки Борис Гінзбург та Володимир Новиковський в 1961 році створили серії кольорових літографій «Люди семирічки». Так в аркушах «Інженери», «Після нічної зміни», «Біля кіоска», «Заочник» Б. Гінзбург з правдивістю та достовірністю висвітлює життя сучасників, а В. Новиковський в естампах серії: «У перерву», «Час обідати», «Вечірня пісня», «Метробудівці» розповідає про повсякденне життя пересічного громадянина держави. Мистці Василь Калуга в роботах з серії «Вечірній Дніпро» (1961) («Господар плесу», «Вогні Дніпра», «Сплавщик лісу») та Іван Крупський в кольорових літографіях «Новобудова на Хрещатику», «Вечір на Дніпрі», «Висотний будинок на Хрещатику» з серії «Київ — соціалістичний» (1961) захоплюються краєвидами рідного краю, берегом Дніпра та містом, яке швидко розбудовується. Михайло Туровський, який працював у цей період в галузі книжкової графіки, репрезентував ілюстрації до книги Ю. Давидова «Березень» в техніці літографії.

На Республіканській художній виставці 1963 року експонувалося чимало пейзажів, серед яких роботи, виконані в літографській техніці мистцями Надією Лопуховою («На Дніпрі», «Весна») та Миколою Поповим з альбому «По Шевченківських місцях» («Дорога на Моринці», «Канів. Сонячний день», «Село Бобринці. Верби», «Село Тараща. Чорногуз та інші»). Темою рибальства зацікавились художник Василь Калуга (серія

кольорових літографій «Рибальська романтика» — «Рибальський відпочинок», «Рідні береги», «Свіжіє», «Світанок на промислі», 1962–1963 рр.) та графік Анатолій Широков (серія «Трудівники моря» — аркуші «Капітан Д. Іонос», «Бувалий рибалка», «Жемайте» та інші).

Борис Шац розширює географічні межі своїх творів, створивши в 1963 році кольорові літографії «Куба насторожі!», «До берегів батьківщини». Зіновій Толкачов (1962) почав працювати над ілюстраціями до книги І. Якіра «Спогади про громадянську війну» та виконав графічну серію «Освенцім» (1962), естампи з якої «Дівчата співають», «Спаситель», «Лють» були представлені на виставці.

1965 року на Республіканській художній виставці «На варті миру» глядачі ознайомилися із живописними, графічними, скульптурними творами, в яких мистці зосередились на военній тематиці, висвітлюючи сторінки історії та показуючи героїв громадянської війни, прославляли подвиг українського народу у визвольній війні проти фашистських загарбників. Художниця Ніна Божко експонує на виставці естампи «Земля рідна», «1917 рік»; графік Василь Калуга представляє свій творчий доробок — серію «Кримські маки» («Севастопольські маки», «Захисники Севастополя», триптих «Легендарний Севастополь»). Мистець Віктор Вандаловський представляє графічну серію «Артем» (дипломна робота); художник Зіновій Толкачов виставив ілюстрації до книги І. Якіра «Спогади про громадянську війну» («Німецькі окупанти у 1918 р.», «Збираючись у партизанський загін», «Пе-

реправа через Дніпро» та інші). Борис Шац у 1965 році виконав літографії «Солдатські думи» та «Вогонь» (портрет героя Радянського Союзу П. Товаровського).

В ювілейній художній виставці Української РСР, присвяченій 50-річчю жовтневої революції, серед графічних робіт, виконаних в різноманітних техніках, експонувалися літографії Ніни Божко з серії «Жіноча доля» (1967), естампи Інни Мовчан «Гончар», «Вишивальниця», «Килим» з циклу «Народне мистецтво» (1967), Надії Лопухової — «Молода піаністка» (1965). Красу природи відтворюють пейзажі в літографській техніці «Повінь» (1965) Ганни Горобієвської та Миколи Попова «Умань. Софіївка». Передача образу сучасників — головна мета художників-графіків Івана Кирилова в його аркушах із серії «Моряки-підводники» (1967) та Миколи Попова в серії «Завод і люди» (1967). В ілюстраціях художника Валентина Якубича до роману А. Головка «Артем Гармаш» (1967), де у 8 аркушах із сценами життя героїв літературного твору знайшли відображення події революції та громадянської війни.

Досить плідною була праця в техніці літографії Миколи Тарасовича Попова, який викладав в КДХІ з початку 60-х років ХХ ст. Ще зі студентських років художник захопився технікою літографії, яка привабила його багатими виражальними можливостями та здатністю тональних і кольорових вирішень. Тонкощом виконання літографій та їхнього друку навчив молодого митця досвідчений майстер-літограф Кузьма Максимо-

Лл. З. М. П о п о в. «Літа орел, літа сизий»
із серії «За мотивами Кобзаря Т. Г. Шевченка»,
кольорова літографія. 1961

вич Мошталер, якому він завдячує вибором літографії для своїх художніх творів [7, 8]. У 1960-х роках М. Попов виконав декілька серій естампів на різну тематику, зарекомендувавши себе здібним першокласним рисувальником та зрілим майстром, який досконало володів технікою плоского друку. З 1961 року літограф працює над серією «За мотивами Кобзаря Т. Г. Шевченка» — емоційно-напруженою за характером та національною за змістом. У цій серії художник хотів передати волелюбність та жагу великого поета до незалежності, нестримної боротьби за визволення свого народу від поневолення. Так, в аркушах «Ходить пісня по країні» (літографія, асфальт, 1964), «Літа орел, літа сизий» (кольорова літографія, 1961) мистець змальовує народні колоритні типажі (лл. 3). У другій половині 1960-х років художник починає роботу над серіями: «Роки окупації» та «Світ людський», які вирізняються гуманістичним та соціальним спрямуванням, драматизмом.

Аркуші авторства М. Попова із серії «Роки окупації» розповідають

про тяжкі випробовування, які випали на долю нашого народу і чимало з них були пережиті ним на власному досвіді. Згадки про голодні воєнні роки, тяжкі враження, які закарбувалися в його пам'яті з дитинства, відобразились в сюжеті графічного твору «Хліб наш насущний». Цей та інші аркуші серії були представлені на Республіканській художній виставці «На варті миру» в 1965 році.

Цікавим естампом цієї серії є «Одна однісінька» (1969) (техніка літографія-асфальт), де постає образ убитої горем жінки-матері, яка ще сподівається на повернення рідної людини з війни. Згорблена монументальна постать жінки, яка схилилась над фотографією, займає увесь весь аркуш.

Увагу привертає автобіографічна літографія «Донбас» (1968), виконана в оригінальній техніці рисування кислотою. В цій роботі художник зображує свою сім'ю, яка змушена переїхати на Донбас. Постаті людей монолітні, злилися воедино, але вирізняються білим контурним обрамленням та виразним окресленням форм. У 1968 році графік виконує естампи з серії «Світ людський» за мотивами творів українських письменників-класиків та на основі власних роздумів про життя і людські стосунки.

Ще одним напрямком творчої діяльності художника цього періоду була книжкова графіка. В улюбленій техніці ним виконані ілюстрації до книги Д. Бедзика «Студені води», оповідання М. Горького «Дід Архип і

Льонька» (1967), книг «Син Жовтня» В. Бичка (1967).

Обдарованою майстринею літографії виявила себе Надія Лопухова, яка обирає цей вид друкованої техніки для низки своїх станкових графічних творів. Вона завершила навчання в Київському державному художньому інституті (1954) в майстерні книжкової графіки професора І. М. Плещинського [6]. Художниця-графік вирішила розкрити тему долі жінки в серіях літографських аркушів «Жіноча доля в творах Т. Г. Шевченка» (1964) та «Доля жінок у Велику Вітчизняну війну» (1965). Саме в серії «Жіноча доля в творах Т. Г. Шевченка», створеній за мотивами творів Великого Кобзаря, вона починає працювати як станковий графік, а не книжковий. Відчуття глибини переживань дівчат і жінок з літературних творів українського поета, які лягли в основу кольорових літографій мисткині, передались в емоційній насиченості графічних робіт. Композиційна чіткість та логічність, контрастність форм та тону — такі характерні риси естампів цієї серії. Так, в аркуші «Край дороги гне тополю до самого долу...» за мотивами твору «Причинна» в зображеній тополі, яка самотньо росте біля дороги та з гідністю переносить всі примхи природної стихії — сильний вітер, дощі, сніги — прочитується образ молодої жінки, яка начебто зрослась з деревом та його гіллям. Доля до неї не надто прихильна, її струнка постать гнеться під тягарем життєвих обставин та непосильних труднощів. Різкі чорно-білі контрасти підкреслюють драматизм її життя. В кольоровій

літографії «Умивай же біле личко дрібними сльозами» постає сповнена стражданнями та горем сільська дівчина, що гірко ридає; обдурена, обезцешена та покинута напризволяще — ось плата за довірливість. За постаттю дівчини наче спливають картинки з її минулого.

Ця серія Н. Лопухової експонувалась на Республіканській художній виставці, присвяченій 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка в 1964 році. Не залишились непоміченими твори художниці на ювілейній художній виставці в Москві, яка була удостоєна почесного диплому Спілки художників СРСР.

Роздуми майстрині над жіночою долею продовжились в серії літографій «Доля жінок у Велику Вітчизняну війну», де епізоди побаченого на власні очі в роки війни відтворені в графічних композиціях. В аркуші «1941 рік» (іл. 4) показано початок війни — жінки з дітьми вирушають в евакуацію — чоловіки шеренгами у протилежний бік на фронт, захищати Батьківщину від ворога. Передній план художниці вирішує майже силуетно, чорні постаті дітей та жінок з ледь прокресленими контурами, вирішені узагальнено та лаконічно, на дальньому плані — постаті солдатів тонально ненасичені та пророблені дрібним сріблястим штрихуванням.

У графічному творі «Горе війни» з цієї ж серії зображені застигли в невимовному горі жінки, матері, сестри, які втратили на війні близьких людей, вони незламні й стійкі до тяжких випробувань долі. Кілька жінок схилились, оплакуючи polegлих в боях за визволення рідної зем-

Лл. 4. Н. Лопухова. «1941»
із серії «Доля жінок у Велику Вітчизняну війну»,
літографія, 1965

лі. Чорні скорботні постаті жінок на чорному тлі підсвічуються по контуру світлим м'яким сяйвом, інші фігури жінок та дитини виступають силуетно на білому тлі. Твори «Горе війни», «1941 рік», «На фашистську каторгу», «Повернення» експонувались на Республіканській художній виставці «На варті миру» (1965). 1967 року за серію літографій «Доля жінок у Велику Вітчизняну війну» Н. Лопухова нагороджена срібною медаллю імені М. Б. Грекова та дипломом Спілки художників СРСР.

Отже, можемо твердити, що художники-графіки 1960-х років, використовуючи техніку літографії, досягли особливої виразності, довершеності та високого рівня майстерності. Митці заявили про себе на увесь голос та увійшли до історії українського образотворчого мистецтва.

Висновки. Аналізуючи творчий процес у мистецькому середовищі Києва, зокрема творчість художників-графіків, відзначено високий інтерес до літографської техні-

ки як у молодих мистців, так і в зрілих майстрів графіки.

Про свою роботу в галузі графічного мистецтва вони звітували на міських, республіканських, всесоюзних та міжнародних виставках, художні твори окремих мистців були високо оцінені та отримали дипломи й відзнаки. Дослідник В. Афанасьєв вважає, що «Безмежне розмаїття життя відтворюється в конкретних його проявах, зображується

не безпристрасно-реєстраційно, а у всьому багатстві і своєрідності характерів людей, в різноманітності форм, кольорів, фактури предметного світу, в емоційно-психологічному чи філософсько-споглядальному аспектах» [1, с. 11]. Загалом творча діяльність київських літографів була схвально прийнята громадськістю та працівниками культури. Так, провідні художники-графіки Н. Лопухова та М. Попов були відзначені державою: Н. Лопуховій за заслуги в розвитку радянського образотворчого мистецтва присвоєно почесне звання заслуженого діяча мистецтв Українського РСР (1967); М. Попов отримав Грамоту Президії Верховної Ради УРСР за досягнення в галузі образотворчого мистецтва (1967). Незважаючи на заангажованість та ідеологічний тиск на мистецтво художники-графіки знаходили можливість висловити своє бачення та розуміння процесів, які відбувалися в суспільстві, побачити позитивне в житті людей та сказати своє слово в книжковій графіці.

1. *Афанасьєф В. А.* Українське радянське мистецтво 1960–1980-х років. Нариси з історії українського мистецтва / В. А. Афанасьєф — К. : Мистецтво, 1984. — 224 с. : іл.
2. *Бокань В.* Українська графіка 1960–1970 / В. Бокань — К., 1997. — 160 с.
3. *Бокань В.* Українська станкова графіка шестидесятників у ХХ столітті / Бокань В. — К., 1996. — 60 с.
4. *Владич Л. В.* Мовою графіки. Огляди. Статті. Рецензії / Владич Л. В. — К. : Мистецтво, 1967 — 247 с.
5. Історія українського мистецтва : в 5 т. Т. 5: Мистецтво ХХ ст. / під ред. Г. Скрипник — К. : НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. — 1048 с.
6. *Лагутенко О. А.* GRAPHIEN ГРАФІКИ. Нариси з історії української графіки ХХ-століття / О. А. Лагутенко — К. : Грані-Т, 2007. — 168 с. : іл.
7. *Лагутенко О. А.* Українська графіка ХХ століття: навчальний посібник / О. А. Лагутенко — К. : Грані-Т, 2011. — 184 с. : іл.
8. *Надія Лопухова:* Альбом / Авт.-упорядник. Л. І. Дмитрова. — К. : Мистецтво, 1981. — 111 с. : іл., 1 л. портр.
9. Народний художник України Микола Попов: Альбом / авт. вступ. ст. В. Могилевський. — К. : ТОВ Європа Принт, 2004. — 199 с. : іл.
10. *Рубан В.* Микола Попов: Альбом / В. Рубан — К. : Мистецтво, 1985. — 127с. : іл.
11. *Турченко Ю. Я.* Український естамп / Ю. Я. Турченко — К. : Наукова думка, 1964. — 335 с.
12. *Христенко В. Є.* Техніки авторського друку. Офорт, літографія, дереворит та лінорит, шовкотрафаретний друк / В. Є. Христенко: Навч. посіб. — Х. : Колорит, 2004. — 83 с. : іл.

Lithographs by the Ukrainian graphic artists of the sixties

Kateryna Popovych

Annotation. The Kyiv graphic school based in Kyiv State Arts Institute developed lithography art significantly. The group of Kyiv graphic artists from the experimental printmaking shop which worked successfully in the period from the 60s to the 90s made a great input in the depository of the Ukrainian drawing art. The modern artists use lithography technique rather rarely because of complicated printing technology.

Timeliness of research of the Kyiv lithography school is caused by lack of full-scale studies in the relevant scholarly literature. As of today there are many untapped issues concerning activities of Kyiv graphic artists who used lithography technique. These issues need detailed analyses, systematization and in-depth research.

The matter of research. Some students of the Graphic Faculty of the Kyiv State Art Institute have chosen lithography for their diploma thesis using it for easel graphic works as well as for book design and illustrations. Professor Pashchenko's students worked at his easel graphic workshop on depiction of revolution, the Civil War, socialist development of their country and routine life of the Soviet people. It is worth mentioning the following artists: Mykhaylo Turovskyy who created series of prints "On the Eve of Revolution" (1960), Yuliy Sheynis with his series of colored lithographs "Metal" (1961), Mykhaylo Andriychuk – series "The Milkmaids" (1962), Oleksandr Sholomyi – Series "The Fishmen" (1962), Viktor Vandalovskiy – series about revolutionare Artem (lithograph- asphalt, 1963).

In 1963 the Head of Graphic Arts Department Professor Pashchenko deceased, and his successor and disapple, Associate Professor Selivanov made a great input in the tutoring of the graphic artists. During the 60-s the students of the above mentioned workshop continued to develop “socialist realism subjects” as it was required by the country leaders. The teacher urged truthfulness, veracity and realistic approach in depicting of historical events and creating of scene painting. Therefore, the students made the series of lithographs: Oleksandr Kalachykov “Pages of Kobzar’s Life” (1964), Vitaliy Hubenko – “Hryhoriy Skovoroda”, (1969), Ihor Matseychuk – “Kolgosp Village” (1964), Ivan Kyrylov – “Seamen – Submariners” (1967). Some artists focused on the historical topics - Mykhaylo Morisov’s diploma thesis was “Oleksandr Parkhomenko” (1965) and Oleksandr Skyba’s series of lithographs “H. I. Petrovskiy” (1969).

Students of the book illustration workshop for their diploma thesis chosed designing and illustrating books by the Ukrainian and Russian classical writers and modern writers as well. The graduates made the following illustrations: Alla Sholomiy – for A. Gaydar’s short story “Blue Cup” (1964), Volodymyr Seliverstov – for M. Sholokhov’s “Fortune of a Man” (lithography-stamping, 1965), Yevhen Honcharenko – for S. Sklyarenko’s “The Carpathian Mountains” (1961), Ihor Yashchenko – for M. Kulish’s «97» (1969). Mykola Kompanets – for Mykhaylo Starytskyi’s dram a “Cathing Two Hares” (1964), Vasyl Avramenko – for Taras Shevchenko’s “Haydamaky” (1962), Valentyna Ulyanova – for O. Kobylanska’s “On Sunday Morning Digged Up Herbs” (lithographs-asphalt, 1965).

The best diploma thesis of the graduates from the Ukrainian art schools were exhibited at the art shows organized by the Union of Artists of the USSR and Ministry of Culture of USSR. Thus, in 1965 the diploma thesis of Oleksandr Kalachykov, Mykhaylo Marisov, Volodymyr Seliverstov, Valentyna Ulyanova and Mykola Kompanets were presented at the exhibition of diploma thesis, drawings, designs and the best works created by the students of Kyiv State Art Institute.

The book “In terms of Graphic Arts” by Leonid Vladych contained reviews of the most interesting diploma thesis created during the above mentioned period of time, the authors of which had original vision, interesting composition approach and diversity of descriptive means. It is worth mentioning graduates Mykola Kompanets, Vasyl Avramenko and Valentyna Ulyanova who used lithography technique.

At that time the young Ukrainian graphical artists were significantly influenced by the art works of the prominent Ukrainian, Russian, Baltic, German, Polish, American graphic artists and Mexican artists (members of popular art workshops) – Vasyl Kasiyan, Mykhaylo Deregus, Yevheniy Kibryk, Aldona Skirutite, Kathe Kollwitz, Rockwell Kent, Jose Guadalupe, Celia Calderon and others [2]. Kyiv graphic art school was based on the art of the above mentioned artists, however the artists developed their own style, creating form and content with the the signs of national identification.

In the 60-s many Kyiv graphic artists presented their lithographs at the regular art exhibitions, namely “Soviet Ukraine” national exhibition (1960), annual exhibitions (1961, 1963) and the one dedicated to the 50-th anniversary of the October Revolution. Borys Ginsburg, Vasyl Kaluga, Volodymyr Boldyrev, Ivan Krupskiy, Volodymyr Novykovskyy, Yevhen Hapon, Nina Bozhko, Inna Movchan,

Nadiya Lopukhova, Hanna Horobiyevska and Mykola Popov presented series of easel graphic works. Those artists who consistently followed the rules of socialist realism were unable to avoid artificiality of situations depicted in their art works, where the wishful replaced the real things and social state of society was exaggerated and idealized.

In 1965 the works presented at “Protecting Peace” National exhibition featured the war subjects referring to the historical events the Ukrainian people participated in. Prints made by Nina Bozhko, Vasyl Kaluga, Viktor Vandalovskiy, Zinoviy Tolkachov and Borys Shats were demonstrated there

Nadiya Lopukhova approved herself a gifted master of lithograph. She focused on woman's life in the series of lithographs called “Women's fortune in Shevchenko's writing (1964) presented at the National Art Exhibition dedicated to 150th anniversary of Shevchenko

Conclusions. The lithographs created by the Kyiv graphic artists in 60-s are interesting and unique samples of the national graphic art. They carried out an experiment trying to create new tools and means in order to express their state of mind. Unfortunately they had to work during the tough time which considered to be a peak of socialist realism and during Khrushchov's Thaw known for combating signs of “extraneous bourgeois art” and formalism. Despite political bias and ideological pressure the graphic artists managed to express their own attitude and vision of the social processes, to reflect a positive side in the life of people and to make their input in the development of book design and illustrations.

Keywords: lithography, asphalt, block print, flat-bed lithography.

Литография в творчестве киевских художников-графиков 1960-х годов

Екатерина Попович

Анотация. Статья посвящена творчеству киевских художников-графиков 1960-х годов, которые работали в литографской технике. Рассмотрено тематику эстампов киевских мастеров-литографов исследуемого периода, была попытка охарактеризовать образно-стилистические и технологические особенности литографских произведений.

Ключевые слова: литография, асфальт, эстамп, плоская печать.